

СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА КАТО СРЕДСТВО ЗА ФОРМИРАНЕ НА ОЦЕНЪЧНИ СПОСОБНОСТИ У ПОДРАСТВАЩИТЕ ЗА ДЕВИАЦИИТЕ В ПОВЕДЕНИЕТО

Даниел Полихронов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Проблемът за формиране на оценъчни способности у подрастващите за отклоненията в поведението чрез съвременната българска литература е актуален и недостатъчно проучен у нас от педагогическа гледна точка. Върху основата на интерпретативен съдържателен анализ на интервюта, проведени със съвременни български автори, са представени обобщения и тенденции за състоянието на проблема и приложимостта на съвременната българска литература за деца и юноши в педагогическата практика.

Ключови думи: съвременна българска литература; формиране на оценъчни способности; отклонения в поведението; интервюиране на съвременни автори; интерпретативен съдържателен анализ

Многопосочните изменения в ценностното отношение на подрастващите в условията на обществени промени, наблюдавани от Шопова, Н. (Shopova 1998), може да бъдат обобщени като: „наличие на конфликт между традиционни и нови ценности, преход от идеологически към плуралистични ценности, вакуум на идеи, морални стандарти и образци, които определят базовото отношение на индивида към социума, нарушение в устойчивите ориентации за добро и лошо, което води до релативизиране на индивидуалните и на социалните ценности“ (по Garvanova 2017, 56 – 57). В противоречивите обществени процеси се формира и „амбивалентен мотивационен комплекс от индивидуални и колективни перцепции на равнището на категориалната и дименсионалната организация на ценностната система“, който „увеличава социалната дистанция до модерния граждански идеал“ (пак там: 157). В подобна среда „ценностите функционират като обективни норми и регулатори на социалното поведение, а от друга, са субективни концепции за нещо желано от индивида или групата“ (Garvanova 2013, 13).

„Една от областите, в които логосът (или онтологичният език) успява да се съхрани, е именно изкуството. Изкуството, изглежда, е способно да предложи решения за сложната екзистенциална ситуация на индивида в една търсеща своя баланс епоха. [...] артефактът (актът на изкуството, разбира се, но и самото негово творение) е самият опит за еквилибриум между трансгресивната същност на индивида и ужаса на самото познание“ (Spasov 2011, 353).

Съвременната българска литература (след 1989 г.) е белязана от новите процеси, които протичат в обществото в преход – към демокрация, към европеизация, към глобализация, към цифровизация. Тя „като цяло, има значение за развитието на ценностната система на съвременните деца, тъй като тя най-добре отразява днешните морални норми в българското общество и е най-близка до тяхното ежедневие и проблеми. Ето защо е важно експертите в образователната система, отговорни за подбора на материалите, които да залегнат в учебниците, да търсят текстове, които отразяват реалната социална действителност“, коментира и препоръчва Цвета Белчева¹⁾.

Многопластовото въздействие върху личностното пространство на всеки човек се постига именно чрез съвременната българска литература. Литературните произведения са тези, които реално пресъздават и отразяват в различна степен различни възпитателни аспекти – в това число нравствени и естетически. Чрез художествената фантазия и въображение, осмислени в контекста на житейските истини, творецът достига до личността. Ето защо този модел за работа със съвременни литературни произведения може да бъде програмиран целенасочено за формиране на оценъчни способности у подрастващите. От една страна, моделът е насочен към обща превенция по отношение на всички деца, а именно: всички да могат да разпознават отклоненията в поведението, като се въздържат да извършват такива прояви; да разпознават, осмислят и оценяват девиациите като обществено неприемливи форми на поведение, а от друга страна, тези, които вече ги извършват, да осъзнаят тяхната неправилност и да поискат сами да се коригират и повече да не ги извършват. Следователно моделът има превантивна и корекционно-възпитателна функция.

В рамките на проведено теоретико-емпирично изследване в периода май – юни 2021 г. са интервюирани 6 съвременни автори на българска литература – Александра Георгиева, Весела Фламбулари, Здравка Евтимова, Лилия Рачева, Марин Бодаков, Теодора Вълева и Цвета Белчева, както и критикът на съвременна литература за деца Валентина Стоева (главен редактор на сайт „Детски книги“ и председател на съвета на фондация „Детски книги“). Проведените интервюта са свободни, с уеднаквена насоченост на въпросите и очакванията от отговорите. Върху основата на качествен интерпретативен анализ са представени мненията на интервюираните относно възможностите на съвременната българска литература като средство за формиране на оценъчни способности у подрастващите за отклоненията в поведението.

В работата със съвременни български литературни произведения е важно да се подчертае, че превантивната дейност трябва да е ориентирана към духовната същност на детето. „В центъра на учебно-възпитателния процес не е съдържанието на учебните предмети, не урокът или мероприятиято, а личността на ученика с неговия духовен свят – светът на потребностите, интересите, чувствата, отношенията към околния социум“ (Smantzer & Rangelova, 2011, 212). В този ред на мисли, Т. Вълева подчертава призива на литературата като отражение на обществените потребности и разбирания. Затова поетесата е убедена, че „детската литература също трябва да отговаря на сегашното поколение подрастващи – твърде информирани, забързани, с високо ниво на дигиталните компетентности, но все пак – деца“⁽²⁾.

Формирането на ценности у подрастващите трябва да става не чрез наизпаметяване, а с личен пример. „Деца не приемат и не вярват на неща, които са им поднесени като нравоучителна притча.“ Те имат „много ясно, живо и ярко запазен усет (интуиция, отвореност към света) и затова трудно възприемат диктата. Отстояват твърдо емоционалните си позиции“. Затова посланията, които трябва да достигнат до децата, трябва да се отправят чрез личния пример, когато „възрастният пръв да прави нещата, които иска да правят децата му“ (Весела Фламбурари)⁽³⁾. „За радост, все повече автори бягат от размахването на пръст и оставят децата сами да намерят отговорите“, – констатира А. Георгиева и подчертава, че „добрата детска литература трябва да провокира, да задава въпроси, да предизвиква“⁽⁴⁾.

За формирането на емпатия у подрастващите Л. Рачева⁽⁵⁾ препоръчва диалогизиране на проблемите – в семейната или в училищната среда. „Диалогът е сравнително труден за реализация метод, тъй като изисква учителят да владее изкуството да задава въпроси, да активизира мисленето на учениците“ (Andreev 1981, 215), но чрез него учениците придобиват важни компетенции, като изслушване на събеседника и респект към личността на другия и неговите възгледи. Именно във и чрез диалога се постига толерантност към различното. Към това се стремят и съвременните автори – чрез своите произведения да провокират „децата да се замислят над различното, дори и негативното различно, и да се опитат да го променят към добро“ (Т. Вълева⁽⁶⁾) или да се променят въпреки своето „минало и изградена ценностна система към момента. Децата трябва да знаят, че поведението е въпрос на личен избор, а не присъда“ (Ц. Белчева⁽⁷⁾).

Целенасоченото (програмираното) преекспониране на темата за различието според Весела Фламбурари „не обединява, а разединява децата“. Писателката критикува тенденции, които залягат в творчеството на някои съвременни детски автори, които „описват на „нормалните“ деца другите – „различните“ деца, като уговорят с текстовете си „нормалните“ деца да уважават „различните“ деца [...], но това не прави тези групи деца „нормални“ в усещането на „нормалните деца“, за които „нормални деца“ са предназначени всъщност тези разяснителни и угова-

рящи книги⁽⁸⁾. Тази тенденция според В. Фламбулари „е не просто лош и опасен вкус в литературата, това е лош и опасен вкус в живота въобще“⁽⁹⁾.

За верността и практическата приложимост, ефективност на цитираните автори размисли говори и най-новият проект на Walt Disney Animation Studios – „Енканто“⁽¹⁰⁾, който показва как това да си обикновен е най-необикновеното нещо. Всички от необикновеното семейство Мадригал имат необикновени дарби освен Мирабел, която няма никакви сили, но именно тя успява да спаси магията, която дава фантастичните сили на всички останали от семейството.

Без да използва детайлния социален реализъм и натурализъм в произведенията си, Весела Фламбулари споделя: „смело пресъздавам своята реална действителност, моите лични страхове и вълнения. Пресъздавам личната си надежда за бъдещето. Претворявам реалността съобразно моята логическа и емоционална оценка според моя характер и моите ценности. И за това претворяване на действителността не ми е нужно точното копиране на действителните факти и явления“⁽¹¹⁾. Писателката не подкрепя тезата на натуралистите, че „социалните условия, наследствеността и околната среда имат неизбежна сила при формирането на човешкия характер“ (Zhang 2010, 195). Според нея „точните факти нерядко объркват емоционално децата“⁽¹²⁾ и затова ги пречупва през своята собствена стилистика и ги превръща в образи и символи.

Страшните истории и наболените обществени проблеми присъстват в книгите на Весела Фламбулари. В трилогията за Мина^{(13), (14), (15)} се засяга и темата за предателството. „Тук, а и по-сетне в романа, ще стане дума за страха, за алчността, за криворазбраната истинност и отговорност. И ето появява се абривиатурата ГГН – Градска група на невинните. И шокът идва веднага. Зад това невинно название просто се крият доносниците. Шокът, че когато предаваш, ти се назоваваш и равняваш на невинен. Между зле разбраното старание и доносничеството се слага знак за равенство. Тема, стара колкото света. И също толкова нова. И едно също толкова хитроумно и отново символно хрумване на авторката. Доносниците предават своята информация чрез специални мишки и по специални канали те пристигат до предназначението си“ (Chernokozheva 2015).

Не върху девиантното в поведението на своите герои се фокусира Весела Фламбулари. Тя не осъжда Бисер от трилогията за Мина – дете в пубертета, „изпечен крадец и бияч“, а търси „начина, по който той ще реагира на фантастичните реалии в историята на книгата“ и който ще го отведе до „катарзис и преосмисляне на постъпките“⁽¹⁶⁾. Писателката не осъжда и героите от „Нещото в тъмното. История в черно и бяло“⁽¹⁷⁾ – три момчета, израснали в дом за изоставени деца и превърнали се в подпалвачи. Фламбулари не влиза в ролята на съдник, не определя кое е добро и кое е лошо, защото отхвърлянето и осъждането са опасни дотолкова, доколкото могат да преобърнат, затворят или унижат убийствено формиращия процес на детето, отклоняващо се от пътя на обществените норми. Тя оставя героите сами да оценят своите прояви и да осъзнаят своето поведение. В края на

всяка история се достига до справедливост, съобразена с авторовата ценностна система, „и в края на краищата героите ми, които са решили да бъдат добри, имат добър край, а тези, които решават да бъдат лоши – достигат до лош край“⁽¹⁸⁾.

Девиантното поведение, в широк смисъл, е поведение, отклоняващо се от обществените норми. Освен отрицателно то може да бъде положително (Manasieva 2003, 17). Именно позитивното девиантното поведение толерира Лилия Рачева. Според авторката нейните герои са „деца, наблюдателни и чувствителни и непримирими към това, което смятат за нередно“⁽²⁵⁾. В своите повести тя съчинява първо фабулата, а „ако се правят някакви изводи, те са от детската гледна точка“⁽²⁶⁾. Детската гледна точка за конкретна ситуация често се разминава с гледната точка на възрастните, които от позицията и призмата на своя житейски опит не отчитат чувствителността, наблюдателността и непримиримостта на подрастващите.

Отражение на собствената ценностна система, имплицитна житейския опит на автора, са книгите на Цвета Белчева. Нейните герои интенционално съчетават подбрани определени положителни качества – „те са състрадателни, често в уязвимо положение, но въпреки това избират да помогнат на другите, като съответно в повечето случаи срещат други, които им съдействат за успешното изпълнение на целта им; те преодоляват трудностите и не се страхуват да рискуват“⁽¹⁹⁾. По този начин според авторката те изпълняват добрия пример за подрастващите.

Два основни пътя за развитие предпочита в своите произведения Ц. Белчева – поука от примера на добрите или преживяване на катарзис, на „трансформация, в резултат на трудно изпитание, през което трябва да преминат“⁽²⁰⁾. Авторката не наказва противообществените прояви на героите си, а напротив – критикува жестокостта в наказанието на лошите в класическите литературни произведения и поставя под съмнение техния положителен възпитателен ефект. „Все по-често се питам – споделя тя, – дали е нормално да учим децата, че на лошия вълк ще му бъде разпорен коремът и напълнен с камъни, а после зашит, или пък че лошата вещица ще изгори в пещта. Истината е, че в миналото са се преследвали различни възпитателни цели и най-вече създаване на чувство за страх у детето, което да му помогне да оцелее в тогавашната реалност“⁽²¹⁾. От дистанцията на времето и съвременните процеси тя е на мнение, „че с годините сме израснали изключително много като общество и съществува широко разбиране, че девиантното поведение се дължи преди всичко на социални обстоятелства, като среда, в която расте детето, пример, който следва, настъпване на нещастни събития в семейството, ограничаващ развитието нисък социален статус или напротив – висок социален статус, който води до погрешни заключения у подрастващия и развиване на морал, почиващ на изкривени разбирания“⁽²²⁾.

Поука залага и в някои от своите авторски приказки за по-малки деца Ц. Белчева. Предвид психолого-педагогическите потребности в тази възраст, те „имат нужда от помощ при извеждането ѝ“, обосновава се писателката⁽²³⁾. Съобразно

спецификата на тематиката в основата на своите детски криминални романи Ц. Белчева залага предварително конструиран модел, „който разграничава различните видове поведение“⁽²⁴⁾.

Индиректна поука може да открият читателите и в почти всеки финал на римуваните приказки на Теодора Вълева. Тя насочва към развитието на емоционална интелигентност у децата по отношение на различното и отклоняващото се от обществено приетите норми поведение. В своите срещи с читатели поетесата забелязва, че те имат силно развито чувство за емпатия по отношение на постъпките на героите – „кой какъв е в приказката, стихчето и т.н., кой има нужда от помощ, подкрепа и др. [...] те не обвиняват, не съдят, а искат да помогнат, да направят така, че „лошият“ да се осъзнае, да съжали за постъпките си и да стане добър“⁽²⁷⁾. По този начин децата сами създават своя модел за добро и лошо, правилно и неправилно, просоциално и асоциално, защото „те най-истински и в дълбочина разбират този свят!“⁽²⁸⁾.

В своята поезия Марин Бодаков не залага модел. За поета „светът не е двуплюсен“⁽²⁹⁾ и никой не е длъжен да избира полюс. Смисъл в поетичното си творчество той открива „когато млад човек намери опора в него наред тревогите си кой какво да прави – или че аз сам съм изразил това, което той сам се опитва да изрази. Че той не е сам“⁽³⁰⁾.

По отношение на формирането на оценъчни способности у подрастващите авторът открива дефицити. Затова заедно със своята съпруга – детската писателка Зорница Христова, издават книгата „Нормално и ненормално“⁽³¹⁾, с помощта на която се опитват да отговорят на потребностите на съвременното общество от толерантност и приобщаване.

Идеята за приобщаване е водеща в съвременното разбиране за образователните процеси. Приобщаващото образование се определя като „понятие-чадър“ (Chavdarova-Kostova 2019, 27), което включва не само „интеграция на деца със СОП [...], интеграция на деца от традиционни и нетрадиционни малцинства, а е насоченост и към деца с други „различия“ (тук остава открит големият въпрос за отношението норма – различие в личностен план в образователен контекст), както и реализиране на възпитателна дейност в разнообразие от направления (училищна и извънучилищна)“ (пак там: 32). Показател за въздействащо възприемане на художествено произведение в рима или в проза е запаметяването на текста без усилие или дидактика у детето.

Съвременната българска литература е отражение на новите процеси, които настъпват в политическите, социално-икономическите и културно-образователните отношения. Идеята за приобщаването се отразява и в произведенията на съвременните автори, които следват световните тенденции за обхващане на „различното в целия му спектър“⁽³²⁾. Затова и авторите, взели участие в проведеното емпирично изследване, определят съвременната българска литература като литература на приобщаването, разбирана като задължение, стремеж⁽³³⁾ или избор, съо-

бразен с възрастта на читателите³⁴⁾, макар и с констатирани известни „дефицити“ при реализиране на тези нейни функции³⁵⁾.

Отражението на девиантното в съвременната българска литература не е адресирано активно според оценката на В. Стоева³⁶⁾. Това определя българската съвременна литература като „литература на неутралността – в опита си да се харесат на родителите и на учителите, много от писателите създават неутрални текстове, които не казват нищо и не оставят у децата никакви чувства след прочита. Друг тип са силно дидактичните или силно патриотични текстове, които назидават детето читател или адресират теми, привлекателни за възрастните, но не и за подрастващите“³⁷⁾.

Има и изключения от тази тенденция: „няколко са българските съвременни писатели, които си позволяват да представят агресивно поведение спрямо другия, агресия, измама и заблуждение с цел лична облага, употреба на забранени/психотропни вещества, нарушение на правилата. Най-често те залагат на динамични, предимно реалистични сюжети в романи за деца и тийнейджъри, които въздействат директно на читателите и им позволяват да съпоставят лесно своето поведение спрямо това на героите“³⁸⁾. Като примери Валентина Стоева привежда литературните произведения: „Шантавия до шия“³⁹⁾ на Радостина Николова, „Продавача на омраза“⁴⁰⁾ на Слави Стоев и поредица от тийнромани, написани от Юлия Спиридонова – „Тина и половина“⁴¹⁾, „Графиня Батори“⁴²⁾, „Макс“⁴³⁾, „Кронос. Тоя нещастник“⁴⁴⁾. Ключ към провокирания интерес у подрастващите според нея са директно поднесените проблеми, близките до разговорната реч на съвременните деца изразни средства, спестените хипербола, дидактично говорене, метафора. Изключение са образите на животни, използвани в книгата на Слави Стоев за представяне на „влиянето на омразата и интригите върху човешките отношения, които отключват отклонения в поведението“⁴⁵⁾.

Аспекти от възпитателната проблематика, в това число и проблема за формирането на оценъчни способности у подрастващите за девиациите в поведение, може да бъдат открити във всяка част от поредицата „Агата“⁴⁶⁾ на Александра Георгиева. В дванадесетте истории за Агата „цялото действие се гради на отношенията между семейството и между отношенията в детския колектив“⁴⁷⁾. Героите на писателката са „деца, които гледат на света с широко отворени очи, усти и сърца. Съвсем обикновени деца, които се сблъскват и с лошотията, и с пакостите, с неразбирането и другостта. Те са едни малки обичащи хора. Обичат котки, книги и малиново сладко“⁴⁸⁾. Нарушенията в нормите „не са изведени като „проблемни“, а са част от света на героинята, които според авторката са представени като „част от живота на всяко дете“, изразени в залитанията на малките деца, с които те правят опити, за да проверят границите на допустимост на своето поведение, „в бунта на тийнейджъра и в осмиването от съучениците“⁴⁹⁾.

Темата за възпитанието и неговите компоненти присъства в произведенията на А. Георгиева, без да е цел. За нея е „важно децата първо да се залутат в про-

блемната ситуация, а после сами да намерят изход от нея⁵⁰⁾. Защото, когато „децата четат за доброта и разбиране, ще гледат на света по техния си начин. Без да следват пътечки, без да търсят поуки, а с любов, смелост и любопитство“, посочва писателката⁵¹⁾. Водещ при нея е сюжетът, а не поуката. Същевременно авторката подхожда с отговорност и въпреки че оставя децата сами да намерят изхода, тя сякаш е подготвила лабиринт, от който е сигурно какъв ще бъде изходът. Без нравоучителен тон и директно посочване на поуката, читателят е оставен в безопасност по отношение на морала и на очертанията на доброто и лошото в самия извод. Има свобода по отношение на пътя, по който да достигне до поуката, без да има колебание в нравствено верния избор.

Българската литература за деца и юноши в по-голямата си част е ориентирана към традиционните ценности. „Рамката на традицията дава увереност и стабилност. Предвидимостта е удобна както за писателя, така и за читателя. Не бих казала, че присъстват контрасти или отрицание. В съвременните детски книги присъства обичайното“. В тази посока са и наблюденията на А. Георгиева⁵²⁾.

Взаимовръзката между целенасочената работа с кратките литературни жанрове и формирането на нравствени и естетически ценности се изследва от Н. Илиева (2015). Като привежда примери от фолклора и от литературата за деца – текстове с характер на скороговорки, написани от автори като Асен Босев, Спас Антонов, Трайко Симеонов, Янаки Петров и други, авторката достига до извода, че в миналото съприкосновението с литературното, музикалното, танцовото изкуство много повече е присъствало в бита. Но и днешното дете обича римуваната реч, стреми се към нея и постоянно се обогатява чрез нея“ (Ilieva 2015, 18). Работата с подобни текстове, които „отразяват мъдростта на народа, неговите възгледи за морал“ (пак там: 18), въздейства върху учениците. Формулирането на подобни „обобщения с нравствен акцент, съчетани с емоционалните преживявания на детето, дава възможност у него да се формират основите на трайна ценностна система“ (пак там: 20).

Девиантното се застъпва в различна степен в съвременните български литературни произведения според А. Георгиева. „Има истории, които, стъпвайки на фолклора, разказват за различния произход. Има такива, които говорят от името на аутсайдерите, разказват за трудностите в детското общество. Има детски книги, които разказват за различния външен вид, за различни травми или увреждания. Има книги, които говорят за различните начини да покажеш обичта си“⁵³⁾.

Съвременните политически процеси и девиациите, проявени в тях, също са обект на творчеството на съвременните български писатели. В свои кратки размисли за негативното девиантно поведение Здравка Евтимова споделя, че винаги се е интересувала от това „как обсебеният от наркотика на властта преследва своята цел, убивайки най-важното, което природата му е предоставила – да се роди човешко същество“. И въпреки че „девиантното едва ли е любима туристическа дестинация“, авторката посочва, че има изследователски интерес към него

– да попадне и заживее „в кожата на човека, който се е поддал на безграничната си амбиция, продал се е на патологичната жажда да властва над останалите“. И за тези хора тя мечтае да напише роман, „но какво ще напише човек, знае само вятърът“, споделя още писателката⁵⁴⁾.

Неразривно свързани с политическите процеси са и изборите, които вълнуват българските писатели още от периода след Освобождението на България, когато Алеко Константинов описва как неговият герой Бай Ганьо прави избори. В по-ново време Радостина Николова издава книгата „Животните избират президент“⁵⁵⁾, написана с помощта на деца, всяко от които влиза в ролята на лъв, ленивец, калинка и други. „Наблюдавайки тяхното поведение, авторите успяват да извлекат онези основни послания, които биха искали да предадат. Затова тази книга звучи общовалидно на всеки един език“, споделя Р. Николова. Според нея „да се говори за политика, всъщност не е лошо, това не е лоша дума, това е съвсем естествено, това е наложително дори. По този начин ще разберат, че са част от едно общо, ще разберат как функционира този механизъм“⁵⁶⁾. Чрез българския превод на бразилския проект на А. Родригес и Л. Рибейро се формират политическа култура у децата и критично отношение към процедурата и посланията в изборния процес.

„Умелото, адекватно на авторските нравствени послания, тълкуване на литературните факти от учителя би съдействало за оптимално използване на възможностите, които представя художественият текст за превантивна възпитателна дейност (...) Освен че се активизират основните психически процеси и се предизвиква съпреживяване, индиректно – чрез художествената образност авторът съдейства за изграждането на нравствени и естетически критерии у учениците, за формирането на ценностна система“ (Ivanova 2005, 212 – 213). Свои собствени оценъчни способности децата формират „чрез съпоставяне на различни поведенчески модели, чрез сравняване на противоположности. Когато те липсват, развитието на умение за оценка на девиантно поведение закърнява“, посочва В. Стоева⁵⁷⁾.

Според естетическите закономерности литературата е отражение на живота и общуването с нея спомага за създаването на нов светоглед. Общуването с литературата съдейства за формиране на личностното активно живеене и верния усет на подрастващите към света и обществото. Тя променя и коригира несъвършенствата на личността с по-различни черти в поведението и характера. Равнището на формиране на оценъчни способности влияе върху равнището на осъзнаване неправилността на девиантните прояви и съответно ограничаване на тяхната проява.

Подбраните съвременни български автори и произведения имат за цел да потвърдят, но и да осъвременят традиционните виждания за пътищата, по които е актуално и необходимо педагогическо въздействие в отношението норма – различие в личностен и социален пространствено-времеви контекст. Затова и подбраните творби са такива, които търсят тази различност в едно променящо се обществено развитие. Те успоредно следват тези промени както у подрастващите,

така и в изкуството, призвано да въздейства и едновременно с това да импулсира промени в съвременните деца.

Благодарности. Настоящата публикация е реализирана в рамките на проект „Функции на съвременната българска литература за формиране на оценъчни способности у подрастващите за отклоненията в поведението“, финансиран от Национална програма „Млади учени и постдокторанти“ 2021 г. на Министерството на образованието и науката (<https://www.mon.bg/bg/100542>), Факултет по педагогика на СУ „Св. Кл. Охридски“.

БЕЛЕЖКИ

1. Белчева, Ц. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
2. Вълева, Т. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
3. Фламбурари, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
4. Георгиева, А. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
5. Рачева, Л. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
6. Вълева, Т. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
7. Белчева, Ц. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
8. Фламбурари, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
9. Пак там.
10. <https://disney.bg/filmi/encanto> (20.08.2021).
11. Фламбурари, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
12. Пак там.
13. Фламбурари, В. Мина, магиите и бялата стъкленица. Първа книга. София: Ем Би Джи Тойс ЕООД, 2015.
14. Фламбурари, В. Мина и магията за предсказание. Втора книга. София: Ем Би Джи Тойс ЕООД, 2016.
15. Фламбурари, В. Мина и тайната на магиите. Трета книга. София: Ем Би Джи Тойс ЕООД, 2017.
16. Фламбурари, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
17. Flamburari, V. Nešto u mraku. Priča o crnom i bijelom. Bosna i Hercegovina: Bosanska riječ, 2017.
18. Фламбурари, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
19. Белчева, Ц. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
20. Пак там.
21. Пак там.

22. Пак там.
23. Пак там.
24. Пак там.
25. Рачева, Л. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
26. Пак там.
27. Вълева, Т. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
28. Пак там.
29. Бодаков, М. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
30. Пак там.
31. Лабе, Б., П.-Ф. Дюпон-Бъорис. Философски закуски. Нормално и ненормално. З. Христова (ред.). София: Точица, 2009.
32. Георгиева, А. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
33. Вълева, Т. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
34. Белчева, Ц. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
35. Бодаков, М. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
36. Стоева, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
37. Пак там.
38. Пак там.
39. Николова, Р. Шантавия до шия. София: Мармот, 2019.
40. Стоев, С. Продавача на омраза. София: Робертино, 2019.
41. Спиридонова, Ю. Тина и половина. София: Кръгзор, 2009.
42. Спиридонова, Ю. Графиня Батори. София: Кръгзор, 2010.
43. Спиридонова, Ю. Макс. София: Кръгзор, 2012.
44. Спиридонова, Ю. Кронос. Тоя нещастник. София: Кръгзор, 2016.
45. Стоева, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
46. Георгиева, А. Агата. (Поредица от 12 книги). София: Мармот, 2021 – 2021.
47. Пак там.
48. Пак там.
49. Георгиева, А. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).
50. Пак там.
51. Пак там.
52. Пак там.
53. Пак там.
54. Евтимова, З. Негативно девиантно поведение. Споделени кратки размисли в интервю с Д. Полихронов.
55. Родригес, А., Л. Рибейро. Животните избират президент. София: Мармот, 2021.

56. Николова, Р. Детска книжка обяснява политиката на малките деца. Интервю в предаването „България сутрин“ на Bulgaria ON AIR (01.02.2021) // <https://www.bgonair.bg/a/36-sutreshen-blok/216218-detska-knizhka-obyasnyavapolitikata-na-malkite-detsa?fbclid=IwAR37on6mnVW7VZmzcLRRURFgMHPZp7GFzpPX6JpbYNghdAnip9wjnC64jsQ> (20.08.2021).
57. Стоева, В. Интервю с Д. Полихронов (непубликувано).

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев, М., 1981. *Дидактика*. София: Народна просвета.
- Гарванова, М., 2017. *Българинът на ценностен кръстопът*. София: За буквите – О писменях.
- Гарванова, М., 2013. *Трансформация в ценностите на съвременния българин*. София: За буквите – О писменях.
- Иванова, Н., 2005. Превантивна възпитателна дейност при изучаването на художествен текст в I – IV клас. В: Рангелова, Е. и кол. (ред). *Превантивна педагогика. Теория и практика*. Габрово: ЕКС-ПРЕС.
- Илиева, Н., 2015. Нравствени и естетически ценности в кратките литературни жанрове. В: *Научни трудове на Русенския университет*. **54**(11), 17 – 20.
- Манасиева, Т. (2003). От семейството до възпитателното училище – интернат. София: Съюз на учените в България.
- Спасов, М., 2011. *Еквилибристики на Аз-а или кой разказва междувоенния психологически роман на Балканите*. Велико Търново: Фабер.
- Чавдарова-Костова С., 2019. *Приобщаващо образование*. София: Св. Климент Охридски.
- Чернокожева, Р., 2015. Да събереш неродените думи. *Електронно списание LiterNet* [online]. **11**(192) [посетено 19.08.2021]. Достъпно на: https://litenet.bg/publish20/r_chernokozheva/flamburari.htm.
- Шопова, Н., 1998. Ценностите на юношите в условията на социална промяна. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, Книга „Психология“. **91**, 227 – 247.

REFERENCES

- Andreev, M., 1981. *Didaktika*. Sofia: Narodna prosveta [in Bulgarian].
- Chavdarova-Kostova, S., 2019. *Priobshavashto obrazovanie*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [in Bulgarian].
- Chernokozheva, R., 2015. Da saberesh nerodenite dumi. *Elektronno spisanie LiterNet* [online]. **11**(192) [viewed 19.08.2021]. Available from: https://litenet.bg/publish20/r_chernokozheva/flamburari.htm [in Bulgarian].

- Garvanova, M., 2017. *Balgarinat na tsennosten krastopat*. Sofia: Za bukвите – O pismenah [in Bulgarian].
- Garvanova, M., 2013. *Transformatsiya v tsennostite na savremenniya balgarin*. Sofia: Za bukвите – O pismenah [in Bulgarian].
- Ivanova, N., 2005. Prevantivna vazpitatelna deynost pri izuchavaneto na hudozhestven tekst v I–IV klas. V: Rangelova, E. i kol. (Eds.). *Prevantivna pedagogika. Teoriya i praktika*. Gabrovo: EKS-PRES [in Bulgarian].
- Ilieva, N., 2015. Nравstveni i esteticheski tsennosti v kratkite literaturni zhanrove. V: *Nauchni trudove na Rusenskiya universitet*. **54**(11), 17 – 20 [in Bulgarian].
- Manasieva, T., 2003. Ot semeystvoto do vazpitatelnoto uchilishte – internat. Sofia: Sayuz na uchenite v Balgariya.
- Spasov, M., 2011. *Ekvilibristiki na Az-a ili koi razkazva mezhduvoenniya psihologicheski roman na Balkanite*. Veliko Tarnovo: Faber [in Bulgarian].
- Shopova, N., 1998. Tsennostite na yunoshite v usloviyata na sotsialna promyana. V: *Godishnik na Sofiyskiya universitet "Sv. Kliment Ohridski", Kniga Psihologiya*. **91**, 227 – 247 [in Bulgarian].
- Zhang, X., 2010. On the Influence of Naturalism on American Literature. In: *English Language Teaching*. **3**(2).

CONTEMPORARY BULGARIAN LITERATURE AS A MEANS FOR FORMATION OF ASSESSMENT ABILITIES IN ADOLESCENTS FOR DEVIATIONS IN BEHAVIOR

Abstract. The problem of formation of assessment abilities in adolescents for deviations in behaviour through contemporary Bulgarian literature is relevant and insufficiently studied in our country from a pedagogical point of view. Based on an interpretive content analysis of interviews conducted with contemporary Bulgarian authors, summaries and trends about the state of the problem and its application in pedagogical practice are presented.

Keywords: contemporary Bulgarian literature; formation of assessment abilities; behavioural deviations; interviewing of contemporary authors; interpretive content analysis

✉ **Dr. Daniel Polihronov, Assist. Prof.**

Researcher ID (Web of Science): AAC-4392-2020

ORCID ID: 0000-0001-9670-5774

Faculty of Education

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: d.polihronov@fp.uni-sofia.bg